

RECENSIE

► Isabelle de Charrière en de kritiek van de Verlichting: filosofie, politiek, cultuur

Judith A. Vega

Kampen, Uitgeverij Klement, 2005

144 pagina's, €14,95, ISBN 90 770 7080 X

Judith Vega wenst Isabelle de Charrière (1740-1805), oftewel Belle van Zuylen, te bevrijden van het 'nog voornamelijk literaire imago dat haar omhult' (p.17) en ziet haar liever als een *philosophe*, een kosmopolitische Europese intellectueel die eerder met literaire middelen dan via systematische traktaten filosofische kwesties exploreert en de Franse, Nederlandse en Engelse politieke ontwikkelingen van haar tijd becommentarieert. Haar werk vormt het 'continue referentiepunt' in Vega's bespreking van de 'kritiek van de Verlichting' (p.17). Deze formulering is opzettelijk dubbelzinnig: het is Vega zowel te doen om de kritiek *door* (binnen) de Verlichting als *op* de Verlichting in de 18^e eeuw. De belangrijkste stelling die Vega in haar boek verdedigt is dat 'de' Verlichting niet bestaat. De Verlichting was vanaf het begin 'polyfoon' en 'polychroom' (p.16). Wát zij precies is, is óók onder haar aanhangers, altijd omstreden geweest. Met deze stelling richt Vega zich tegen zowel de hedendaagse 'vrienden' als de 'vijanden' van de Verlichting binnen het filosofische en het maatschappelijke debat. *Beide* partijen verwijt Vega de Verlichting te reduceren tot een karikatuur van 'het koninkrijk van de Rede en rationaliteit' (p.14). Hierdoor verdwijnen de 'onbepaaldheid' en de 'ambivalentie' van de Verlichting buiten beeld. Met een bespreking van De Charrières werk beoogt Vega daarom een "andere' Verlichting onze verbeelding in te schrijven' (p.13) om zo het

hedendaagse debat over Verlichting op een 'nieuwe leest te schoeien' (p.17).

Wie zijn deze 'vrienden' en 'vijanden'? Binnen de filosofie gaat het om 'postmoderne' critici van wat zij zelf het 'Verlichtingsrationalisme' noemen (hoofdstuk 1). Vega noemt het 'ironische' werk van Richard Rorty (1989), maar dit lijkt mij zonder meer ook van toepassing op de feministische theorievorming van de afgelopen twee decennia die zich door het 'postmoderne' denken heeft laten beïnvloeden. Rorty wijst als zijn 'tegenstrever' Jürgen Habermas aan. Vega betwijfelt echter of Habermas' werk (en dat van feministische filosofen die door hem zijn geïnspireerd, zoals Seyla Benhabib en Nancy Frazer) past binnen de karikaturale opvattingen van de Verlichting.

Binnen het hedendaagse maatschappelijke debat over de Verlichting (hoofdstuk 3) wordt er nog sterker dan in het academische met modder gegooid. 'Vijanden' maken de zelfverklaarde apologeten van de Verlichting (zoals Paul Cliteur, Herman Philipse, Ayaan Hirsi Ali en Afshin Ellian) uit voor 'Verlichtingsfundamentalisten'. Andersom wordt hen relati-

visme en soms zelfs racisme verweten (zoals Pascal Bruckner onlangs de ‘multiculturalist’ Ian Buruma verweet, naar aanleiding van zijn recente boek over de maatschappelijke onrust na de moord op Theo van Gogh).

Beide kampen, stelt Vega, ontkennen ‘precies die ambivalente status die een moderne (collectieve of individuele) identiteit moet behelzen’ (p.16). De Charrière, betoogt zij, deed wél recht aan deze dubbelzinnigheid, door verschillende stemmen – filosofische en politieke posities, nationaliteiten en academische disciplines – op een dialogische manier met elkaar te confronteren. Niet onbelangrijk is dat De Charrière daarvoor *littéraire* mid-delen kiest. In romans kunnen filosofische, morele en politieke kwesties en dilemma’s aan de orde gesteld worden die in theorieën soms ontbreken. Dit geldt in het bijzonder de rol van particuliere omstandigheden en emoties. Vega’s boek sluit daarmee aan bij de groeiende belangstelling binnen de hedendaagse filosofie voor wat ‘narrativiteit’ wordt genoemd.

Vega’s boek is een bundeling van drie essays met een uitgebreide inleiding. De essays behandelen respectievelijk de thema’s genoemd in de ondertitel: filosofie (ethische debatten); politiek (de moderne republiek en de publieke ruimte) en tot slot cultuur (de Europese identiteit en het kolonialisme). Vanwege de relevantie ervan voor feministische theorievorming, bespreek ik hier het eerste en het laatste essay. In haar bespreking van de filosofische reflectie op moraliteit in de achttiende eeuw maakt Vega korte metten met de veronderstelde eenheid van de Verlichting door te laten zien dat er belangrijke verschillen in nationale tradities bestonden. Zij onderscheidt drie Verlichtingen: een Franse, Duitse en Schotse (Jonathan Israel heeft daar recentelijk overigens nog een vierde, ‘radicale’ Verlichting aan toegevoegd die in Nederland zou zijn ontstaan). De Charrière stelt met

name de Duitse en de Schotse Verlichting – in de gedaante van enerzijds Kant en anderzijds David Hume en Adam Smith – aan de orde in *Trois femmes* (1795/1798) en het vervolg *Suite des trois femmes* (1795). Door in deze romans de protagonisten met hun uiteenlopende morele overtuigingen met elkaar in gesprek te laten gaan, creëert De Charrière een pluralistisch beeld van de sterke en zwakke kanten van de verschillende Verlichtingstheorieën. In plaats van een van de perspectieven te laten overwinnen op de andere, neemt ze een onderzoekende houding aan ten aanzien van de verhouding tussen individueel moreel handelen en sociale normen. Ze lijkt weliswaar een lichte voorkeur te hebben voor de morele theorie van Smith en Hume, gebaseerd op emotie en de internalisering van sociale conventies. Wat haar aansprak in hun ethiek was de grote rol van het particuliere en *polite culture*: beschaafde omgangsvormen, individuele stijlen en liefde. Toch zijn er in de genoemde romans ook kritische noten te beluisteren over het conservatisme en conformisme van deze benadering. Hier komt Kants praktische filosofie naar voren, die zich uitsluitend baseert op de rede. De hedendaagse feministische ethiek is opmerkelijk eenzijdig in haar afwijzing van de ‘rationalistische’ en ‘universalistische’ Kantiaanse plichtsethiek. Hoewel De Charrière geldt als feminist *avant la lettre*, bevatten haar romans daarentegen volgens Vega eerder een ‘kritische evaluatie’ (p.28) van deze ethiek door de *dubbelzinnigheid* ervan vanuit feministisch oogpunt te laten zien. Moreel handelen betekent bij Kant immers ook dat we ons niet door sociale conventies laten leiden – en deze conventies hebben maar al te vaak in het nadeel van vrouwen gewerkt – maar door de ‘morele wet’ die in ieder van ons huist.

Een tweede centrale kwestie betreft de Europese identiteit en het eurocentrisme (of ‘oriëntalisme’) van de Verlichting. De invloed-

rijke postkoloniale literatuurwetenschapper Edward Said heeft de stelling verdedigd dat de roman als de literaire vorm van de moderne Europese bourgeoisie en het Europese kolonialisme gelijktijdig ontstonden aan het einde van de 18e eeuw als gevolg van veel bredere culturele ontwikkelingen. De welvaart én de identiteit van de groeiende moderne burgerij was alleen maar mogelijk door zwarte slavernij en, later, koloniale overheersing en uitbuiting. Hiermee verwoordt Said een, ook onder feministen, veelgehoorde kritiek op de Verlichting. De moderne roman is volgens hem medeplichtig aan de legitimatie van het kolonialisme. Deze donkere kant van de Verlichting zou er op een verhulde manier aanwezig zijn en zich pas tonen door ‘tussen de regels door’, ‘contrapuntisch’ te lezen.

Vega laat zien dat *Trois femmes* wel zelfkritisch omgaat met de koloniale ervaring. De bemiddelde Constance (een van de ‘drie vrouwen’ uit de titel) blijkt zich bijvoorbeeld ervan bewust dat er bloed kleeft aan haar kapitaal: het is afkomstig van koloniale plantages. Ze zou het wel willen teruggeven, maar weet niet aan wie, want ‘de benadeelden zijn over de hele aardbol verspreid’. Ze besluit in plaats daarvan sober te leven en vrijgevig te zijn. Hoewel De Charrière nergens in haar werk expliciet voor de afschaffing van slavernij of het koloniale systeem pleit, biedt *Trois femmes* volgens Vega ‘weerstand’ tegen het kolonialisme doordat het ‘als roman bewust maakt van de koloniale horizon van de Europese politiek en cultuur’ (p.118).

Vega schrijft stroef: haar proza is nu eens houtherig, dan weer wollig en omslachtig. Het ritme van het betoog stokt nogal eens door lange uitweidingen. Dat is jammer. De diversiteit aan theoretische debatten en disciplines waarin Vega, docent sociale en politieke filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen, thuis is, dwingt bewondering af. Ze bewerkstelligt daarmee dezelfde ‘grensoverschrijdingen’

waarvoor ze De Charrière prijst. Haar erudite en genuanceerde historische en conceptuele overwegingen zouden een belangrijke inbreng kunnen zijn in het hevig gepolariseerde en hoogst ideologisch maatschappelijk debat over de Verlichting dat dringend een dergelijke achtergrond behoeft. Problematisch is dat veel van de zelfbenoemde ‘vrienden’ én ‘vijanden’ van de Verlichting te snel hun antwoord klaar hebben op de vraag ‘Wat is Verlichting?’. Antwoorden waarin Verlichtingsdenkers als De Charrière zich niet zouden hebben herkend. In een interview noemt Vega als voorbeeld de positie van Ayaan Hirsi Ali.¹ In het boek is Hirsi Ali opmerkelijk genoeg de grote afwezige. Dat lijkt me een regelrechte misser, omdat het wijst op het ontbreken van het thema *religie*. Immers: de vraag of Verlichting bestaanbaar is in een religieuze context of per se seculier is, is zeker onder feministen een heet hangijzer in het huidige debat. Aanhangers van beide posities proberen hun claims historisch te legitimeren. Ik ben ervan overtuigd dat De Charrière over geloof en haar geïnstitutionaliseerde vormen net zulke zinnige overwegingen had als over moraal, de republiek en het kolonialisme. Vega onderschrijft dat in het genoemde interview.

Mijn voorstel: Vega brengt een stevig gereviseerde editie van haar boek uit in het Engels – het debat over de Verlichting wordt immers op het moment op Europees niveau uitgevochten en zal waarschijnlijk met het vertrek van Hirsi Ali ook naar de VS overwaaien – met een extra hoofdstuk over religie. En Hirsi Ali zou dan voor een keer haar dogmatisme opzij moeten zetten en een – uiteraard kritische – inleiding schrijven.

Marieke Borren

Noot

1. Steenhuis, Peter Henk (2006). Verlichting van Belle en Ayaan verschillen. *Trouw*, 20 februari.